

Boekbesprekingen

'De gewone ervaring leert al anders'. Afscheidsbundel ter nagedachtenis aan Prof. Dr. A. N. J. Den Hollander. Redactie J. Berting en R. Kroes. Alphen a.d. Rijn 1976.

Wij kennen allen de geschiedenis van deze bundel. Wat een feestgave voor de aftredende hoogleraar had moeten worden, werd een afscheidsboek in heel andere zin. Alle respect voor het besluit om de bundel toch maar uit te geven. Tussen de voorgenomen huldiging en het posthume herdenken ligt in dit geval, literair beschouwd, maar een kleine afstand.

Men behield de binnengekomen stukken zoals ze werden ingediend. Zonder uitzondering interessante studies, hoewel men moeilijk kan beweren dat ze steeds in de lijn van Den Hollanders levenswerk liggen (Philipsens gedegen studie b.v. over De omvang en complexiteit van algemene ziekenhuizen of Th. J. Hoonings knappe schets van het leven en het werk van de 17de-eeuwse rationalist Jean Meslier).

Voor hen die uit waardering voor Den Hollander op de aan hem gewijde bundel intekenden, zullen twee geschreven portretten het interessantst blijven. Naast een in memoriam van R. Kroes, 'Meester zonder school' een 'intellectueel portret' door A. C. Zijdeveld. Merkwaardig met hoeveel trefzekerheid Zijdeveld, die Den Hollander niet gekend heeft, tot een omlijnd oordeel over de overledene wist te komen. Intussen wint naar mijn mening R. Kroes het toch van hem. Zijn bijdrage is naar stijl en inhoud werkelijk een meesterstuk. Bondig, precies, geeft Kroes 'het beeld waar naar Den Hollander zich heeft willen gedragen, de koele, onverzettelijke individualist, zonder veel illusies, moeilijk te misleiden, wars van de waan van de dag'.

Enige weken voor Den Hollanders dood, toen hij mij in Epe bezocht, hadden wij nog een gesprek over de mogelijkheden van een 'geziene sociologie' en de symboliek van het detail als aanvulling op de sociologische theorie en de geijkte methodologie. Sedert 1945, toen ik Den Hollander leerde kennen, kwamen we hier bij iedere ontmoeting op terug en zo is het tot het einde gebleven. Den Hollander, die in mij een geestverwant zag, vond graag weerklank wanneer hij sprak over het genoeg 'er geweest te zijn' en 'het zelf te hebben gezien'. Hij was een 'Augen-mensch' een literair begaafde waarnemer. Mede daardoor een 'meester zonder school', als door Kroes beschreven.

Is het nodig dat ik in deze korte aankondiging op alle bijdragen inga? W. F. Heine-meyer schreef over Spanning tussen generalisering en verbijzondering, J. Berting origineel en met historische diepgang over Eer en solidariteit. W. van Rossum behandelde het thema De socioloog als vreemdeling, J. E. Ellemers, puttend uit zijn grote kennis van Israël, De Israëlische maatschappij in 'frontier'-perspectief. Van

W. van Wetering een beschouwing Over de verwaarlozing van de Amerikanistiek bij de studie van hekserij en toverij.

Een plaats apart neemt een uitvoerige studie van E. Zahn in: Over talen, tijden en mensen, boeiend en instructief overzicht van een sociologisch opgevatte taalwetenschap, in sterke mate op de 'gewone ervaring' gericht. In één passage wekt Zahns beschouwing verwondering: zijn zonder argumentatie uitgesproken vertrouwen in 'de snelle evolutie van het Nederlands'. Het hangt er maar van af wat men onder 'evolutie' wil verstaan en welke maatstaven men ervoor aanlegt. Valt in onze spreek- en schrijftaal niet een toenemende slordigheid te ontwaren? Bij het lager onderwijs veelal onverschilligheid ten opzichte van de spelling, bij radio en televisie soms voorliefde voor plat praten, daarbij een neiging om telkens de klemtoon verkeerd te leggen. Of het paradoxale verschijnsel dat de 'common man' steeds voorkeur toont voor 'dure woorden' (b.v. 'alternatief' in plaats van 'anders', enz.), terwijl zoveel literatoren menen heel stoer te doen door flink wat schuttingwoorden te gebruiken. Voor een analyse hiervan blijven wij ons aanbevolen houden.

P. J. Bouman

Elizabeth Colson, **Tradition and Contract, the problem of order**. Heineman, London 1975.

Dit boek(je) is gebaseerd op de Lewis Henry Morgan-lectures die de autrice in 1975 aan de universiteit van Rochester hield. De opzet van deze lezingen was op grond van bevindingen uit de antropologie, met name op basis van (eigen) onderzoekingen onder kleine, egalitaire gemeenschappen van Amerikaanse indianen en Afrikanen, licht te werpen op het realiteitsgehalte van de moderne 'quest for community'.

Na een enigszins plichtmatig aandoende beschouwing over Morgans plaats in de antropologie, volgt een knap hoofdstuk over de aard van de consensus waarop de sociale orde in kleine en egalitaire gemeenschappen heet te berusten. In haar eigen woorden: 'if some people live in what appears to be a Rousseauian paradise (it is) because they take a Hobbesian view of their situation: they walk softly because they believe it necessary not to offend others who they regard as dangerous' (blz. 37). Sociale orde in zulke gemeenschappen berust op de overtuiging dat mensen hun begeerten en afkeer moeten beheersen om te kunnen overleven.

Morgans rationalistische kijk op de antropologie doet in dit opzicht minder achterhaald en ingegeven vanuit een westerse vooringenomenheid aan dan de latere, min of meer functionalistische antropologie. 'The anthropologist may see the significance of the beliefs in sorcery for the maintenance of systems of exchange or of familial and community control, but it is very likely that many people would be prepared to jettison their social systems if thereby they could get rid of the sorcerers and their fear of sorcery' (blz. 63). Een van de voornaamste redenen voor het betrekkelijk snel en gemakkelijk aanvaarden van de koloniale regimens ziet Colson dan ook in het feit dat juist in zulke op de reciprociteit van bedreigingen gebaseerde gemeenschappen mensen geneigd waren een gezag te accepteren dat, hoe frustrerend en dreigend het in sommige opzichten voor hen ook is, hen veiligheid garandeert.

Deze stellingen worden onder andere uitgewerkt met een analyse van de rol van rechtspraak in dergelijke samenlevingen. Rechtspraak, gebaseerd op het onpersoonlijk toepassen van objectieve regels, wordt dan gevoeld als een bevrijding van, of een gereed alternatief voor de 'traditionele', persoonsgerichte rechtsregels. 'Tradi-

tioneel' staat dan tussen aanhalingstekens omdat 'traditionele' regels soms ter plaatse worden uitgevonden (wat bij de afwezigheid van codificatie van zulk recht mogelijk is). Colson weidt in dit verband boeiend uit over de 'selectieve affiniteit' tussen bijvoorbeeld het Britse koloniale bestuur met de eigen nadruk op (de common-law) traditie en de door hen bestuurde samenlevingen enerzijds en de antitraditionele Verenigde Staten, die met name in hun omgang met de Indianen de legitimiteit volstrekt ontkenden, terwijl tegelijkertijd de legalistische weg die Indianen dus gedwongen insloegen hen door partijdige rechtspraak onmogelijk wordt gemaakt. In het slothoofdstuk schetst Colson de ontwikkeling van Afrikaanse samenlevingen. Voor zover deze zich juist nu bevinden in de overgang tussen land en stad, tussen familiebanden en beroeps- en klassebanden, tussen 'traditie' en bureaucratie, tussen 'persoon' en 'rol', is er voor de leden van dergelijke samenlevingen een zekere keus tussen de utopie van de kleine gemeenschap en de wereld die nu op hen afkomt. Voor hen geldt volgens Colson dat zij 'not want to live again in a world without a complex role structure, without free mobility, and highly developed economic institutions, without courts impartial at least by definition and other institutions of a developed governmental system designed to ensure a flow of goods and services and to maintain the public peace. Like most of us, they do not want Utopia. They want good government and the honoring of the Social Contract'. Aldus besluit dit goed opgebouwde boekje, dat behalve voor antropologen interessant is voor geïnteresseerden in politieke sociologie en -theorie.

B. A. G. M. Tromp

F. Bovenkerk en L. Brunt, **Binnenstebuiten en ondersteboven: De antropologie van de industriële samenleving**. Van Gorcum, Assen 1976.

Brunt en Bovenkerk pretenderen volgens hun flaptekst 'een nieuw terrein van sociale wetenschappen (te ontwikkelen), te weten de antropologie van de industriële samenleving'. Zulks pretentie op zich is vaak al een signaal dat de geschiedenis op het punt staat zich te herhalen. Je zou dit boekje dan ook eigenlijk moeten laten bespreken door een oude, erudiete cynicus die het allemaal al wel eerder gezien heeft. Den Hollander is helaas dood, maar wat bleek uit zijn nagelaten boekerij? Dat al in 1948 Edward Shils, niet alleen uiterlijk wel gelijkend op Den Hollander, de gezochte bespreking had geschreven*: 'In the course of time (Park's and Burgess') original vision vanished and there was left behind a tendency towards the repetition of disconnected investigations. . . . Without (them) they became busywork, done simply because the data and the labor power were available. The numerous researches into the frequency of tax delinquencies in certain urban areas, into the residential distribution of persons applying for treatment for venereal diseases, and many others like them, never acquired the dignity of relevance or significance. From the point of view of their *direct* contribution to a systematic theory of human behavior and social organization, there is no value in them'. (p. 11) Niettemin, ook in 1948 al, 'there has been a trend towards the anthropological study of modern society. Despite the *reclame* which has followed this movement, anthropological techniques *per se* seem to have contributed relatively little that is unique to the study of the structure of contemporary society (...). The have indeed reinforced the practice of the unanaly-

* E. Shils, *The present State of American Sociology*. Glencoe, Ill.: The Free Press, 1948.

tical inventory of the various conventional categories of social life, independently of guiding, explanatory hypotheses' (p. 13, 14). . . . What these studies seem to have shown is not so much that anthropologists have something unique to offer to sociological studies, but rather that anthropologists, like sociologists, are still very much in need of clarification about the criteria of problem-selection, the techniques of hypothesis-construction, and the relations of general theory and concrete research' (p. 14). Het lijkt het lot van Brunt en Bovenkerk, opnieuw met alle bijbehorende ophef en 'reclame', de geschiedenis te herhalen, met argeloze onstuimigheid opnieuw ideeën te berde te brengen, als waren ze het verlossende woord. 'Bevlogen en gepassioneerd' noemen de auteurs hun benadering dan ook; 'niet vervreemdend, maar levensecht'. En binnen hun benadering moet je dat ook aannemen; het is hun zienswijze, hun werkelijkheid, en wie zijn wij om daar vervreemdend mee om te gaan?

Het is overigens een persoonlijke werkelijkheid, die de schrijvers in vrolijke opgeëruimdheid toestaat met losse pols naar hun conclusies toe te schrijven. Alle antropologie in de niet-Westerse wereld in koloniale tijden heeft zich 'grotendeels kritiekloos (...) laten spannen voor de karren van het koloniale bewind. Vaak hebben zij (antropologen, Kr.) onderzoek gedaan dat er op gericht was om het koloniale bestuur soepeler te doen functioneren (...). Soms ook zijn zij als adviseurs opgetreden van generaals die zich voorbereidden op bloedige politionele acties of koloniale oorlogen' (zo'n citaat vraagt eigenlijk om Reviaanse hoofdletters en ook zijn voordrachtstoon). Maar luister: 'Het lijkt ons evenwel onzin om op basis hiervan de koloniale antropologen af te wijzen als malicieuze collaborateurs; men moet hun optreden immers in het tijdsperspectief zien' (p. 3). Natuurlijk: levensecht en niet vervreemdend. Iedere antropoloog, ook de koloniale, zijn eigen wereld. Twee bladzijden verder verlangt het betoog andere argumentatie; geen nood. 'Algemeen mag worden aangenomen, dat een onderzoeker die werkt in een dictatuur als in Chili, Brazilië, Uganda of Indonesië, op geen enkele manier vrij zal zijn om zich onbelemmerd op te stellen, *hetgeen terecht als een van de voorwaarden voor antropologisch onderzoek geldt*' (Altijd? Of moet je dat ook in het tijdsperspectief zien? Mijn onderstreping, Kr.). Vandaar de keer naar het imperialistische Westen? Daar kan men 'zich onbelemmerd opstellen'? Of haal ik nu de repertoires door elkaar?

Met de begrippen Westers en niet-Westers stoeien de auteurs trouwens ook naar het in hun kraam te pas komt. Oude koeien worden uit de sloot gehaald: 'In de industriële maatschappij bestaan zeer veel traditionele elementen al zal men sommige daarvan niet onmiddellijk als zodanig herkennen'. Met instemming citeren de auteurs Andre Gunder Frank in zijn aanval op de onderontwikkeling van de ontwikkelingssociologie en in zijn analyses van devolutie, met name in Zuid-Amerika, om vrolijk te vervolgen: 'De conclusie uit dit alles lijkt ons onontkoombaar: de empirische werkelijkheid blijkt zo gevarieerd te zijn dat zij zich niet laat indelen in Niet-Westerse en Westerse maatschappijen (...). Er is veel meer reden om te denken in termen van continua, geleidelijke overgangen en interdependenties dan van simpele tegenstellingen (...).' Zo verzeilen ze precies in het gradualisme van Amerika's moderniseringstheoretici dat Frank op de korrel nam; hem, en ook iemand als Galtung, gaat het er juist om in de structurele configuratie van de derde-wereldlanden, hoe verknoopt ook aan het Westen, de gronden van hun blijvende onderontwikkeling te herkennen. Maar ja, daar gaat het deze antropologen misschien niet zo om? Hun boekje gaat immers over 'druggebruikers, over zwervers, over groot-industriëlen en barmeiden, het gaat over biljarters, politieagenten, vereenzaamde boeren-

lieden,' (...) 'niet verstopt in getal en statistiek' (zoals zoveel onderontwikkelingsgegevens dat zijn).

Zo is er meer dat ondoordacht is, onbesuisd, onbekookt. Niet alleen naar argumentering, ook wel naar feitelijke relaas. Dat bijvoorbeeld 'Middletown' de grondslag gelegd zou hebben voor de moderne *community study* (p. 28) is eenvoudig niet waar; het is veeleer de voorlopige culminatie in een traditie die zeker teruggaat op Albion Smalls en George Vincents studie van de sociale morfologie van een stadje uit het Midden-Westen (1894), een studie die het model werd van beschrijving van de kleine gemeenschap in zijn totaliteit. De dertig jaar tot Middletown zag de publicatie van een grote reeks *community studies*, bekend en minder bekend. De behoefte ook van de schrijvers in de geschiedenis van Amerika's sociale wetenschappen van voor de Tweede Wereldoorlog de antropologen te willen afzonderen, doet die geschiedenis geweld aan, doet afbreuk juist aan dat klimaat van intellectuele gisting en uitwisseling en overschrijding van grenzen. Het is kunstmatig achteraf alsnog die grenzen te trekken. Juist dat klimaat bracht studies voort die sociologen (en voor mijn part antropologen) tot de klassieken op hun vakgebied rekenen.

Met de opleving, de laatste jaren, van symbolisch interactionisme, labelling theory, de neo-Chicago school, fenomenologie, new ethnography, ethnomethodology, doen de auteurs iets dergelijks. Ze behandelen slechts één voorbeeld van dergelijke denkbeelden: Spradley, een 'new ethnographer', en voegen aan behandeling van zijn inzichten toe: 'Tot een dergelijk inzicht kan men alleen komen vanuit het typische antropologische perspectief dat gestalte heeft gekregen door de bestudering van honderden zogenaamde 'primitieve' samenlevingen en dat gericht is op het ontdekken van het standpunt van de mensen zelf' (p. 72). Een zoveelste voorbeeld van toeschrijven naar een gewenste conclusie. Waarom niet Howard Becker genoemd, die met zijn *Outsiders* soortgelijk inzicht en onderzoek als Spradley publiceerde, zeven jaar vroeger en niet onopgemerkt gebleven. Omdat Becker een socioloog is? In al zijn pretentie is het boekje daarom pointe-loos. Men vraagt zich af waar al het geschut voor nodig is. Wie zal in gemoede het belang ontkennen van antropologisch onderzoek in onze eigen samenleving? Shils had er met een voetnootje voldoende aan: 'At the same time, these investigations have provided a body of knowledge of one large scale society (nl. de Verenigde Staten), such as exists for no other society in history' (p. 11).

R. Kroes

J. L. Peschar, Milieu — School — Beroep. Een achteraf-experiment over de periode 1958-1973 naar de invloed van het sociaal milieu op school- en beroepsloopbaan. Tjeenk Willink, Groningen 1975, 189 blz.

Aan de lange reeks van onderwijssociologische publicaties over de invloed van het sociaal milieu op de school- en beroepscarière van leerlingen heeft Peschar met zijn proefschrift er één toegevoegd, die als een uiterst belangrijke bijdrage aan de — zowel in Nederland als daarbuiten intensief gevoerde — discussie over de (on)gelijkheid van onderwijskansen kan worden beschouwd. Aanvankelijk zag het er naar uit dat met het verschijnen van *Het Verborgene Talent* van de hand van F. van Heek e.z. (1968) althans in één opzicht het laatste woord in deze discussie gesproken was.

Eén van de voornaamste conclusies van het 'Talentenproject' was immers, dat de

ongelijke kansen op toelating tot het voortgezet onderwijs toegeschreven dienden te worden aan een ongelijk over de sociale milieus verdeelde schoolgeschiktheid: de verdeling over de verschillende vormen van voortgezet onderwijs na de lagere school bleek vrijwel overeen te komen met de schoolgeschiktheidsverdeling van de leerlingen. Sociaal milieu leek geen rechtstreekse invloed uit te oefenen, maar vertoonde een sterke samenhang met de schoolgeschiktheidsverdeling: naarmate het milieu hoger was vielen de voorspellingsscores, waaruit de schoolgeschiktheid was afgeleid, hoger uit, waardoor — aldus *Het Verborgen Talent* — 'van een reserve aan begaafde, goed voor v.h.m.o. geschikte leerlingen niet kan worden gesproken', ook niet in de lagere sociale milieus.

Enkele jaren na het verschijnen van *Het Verborgen Talent* hebben Van Keme-nade en Kropman er in een artikel in dit tijdschrift op gewezen, dat de samenstelling van de bij het *Talentenproject* gehanteerde voorspellingsscore zodanig was, dat leerlingen uit de lagere sociale milieus hierdoor benadeeld werden; hun kritiek richtte zich met name op het opnemen in de voorspellingsscores van een aantal, naar hun mening contaminerende, school- en milieugegevens. Door op basis van dezelfde onderzoeksgegevens, als in het *Talentenproject* waren gebruikt, een niet-gecontamineerde prestatiescore te berekenen konden zij aantonen dat bij leerlingen met ongeveer gelijke schoolprestaties wel degelijk sprake was van een sterke invloed van het milieu op de doorstroming naar het v.h.m.o., ten nadele van de leerlingen uit de lagere sociale milieus.

Deze situatie was voor Peschar aanleiding een onderzoek in te stellen naar de invloed van het sociaal milieu op de school- en beroepsloopbaan, waarbij de invloed van de intellectuele capaciteiten hierop onder controle werd gehouden. Hij ging daartoe uit van in 1958 en 1959 in de zesde klas van het lager onderwijs in de gemeente Groningen verzamelde gegevens, die o.m. de resultaten van een intelligentietest omvatten. Op basis van dit materiaal werd een achteraf-experiment opgezet, waarbij twee verschillende milieugroepen, 'hoog' en 'laag', gelijkgeschakeld op intellectuele capaciteiten, sexe en leeftijd en dus in een relatief gelijke uitgangssituatie verkerend, met elkaar werden vergeleken op het punt van de, in de 15 jaar sinds het verlaten van het lager onderwijs bereikte maatschappelijke positie, alsmede de houdingen en oordelen hierover. Bovendien onderzocht Peschar in hoeverre er sprake was van bijzondere invloeden bij het totstandkomen van de school- en beroepsloopbaan van personen met 'extreme' kenmerken, bijv. de combinatie van hoog sociaal milieu en laag IQ en die van laag sociaal milieu en hoog IQ.

Eén van de belangrijkste resultaten van dit zeer zorgvuldig opgezette en uitgevoerde 'prospectief achteraf-onderzoek' was, dat de leerlingen uit het hogere milieu een significant hoger opleidings- en beroepsniveau wisten te realiseren dan de leerlingen uit het lagere milieu. Aanzienlijk minder groot bleken de verschillen in houdingen, al werden significante verschillen vastgelegd met betrekking tot sociaal-economische progressiviteit, tevredenheid met de bereikte positie en anomie (mate van gedesorienteerdheid), in dier voege dat de personen uit het lagere milieu sociaal-economisch progressiever, minder tevreden en anomischer bleken dan die uit het hogere milieu. Een verschil in neuroticisme, d.w.z. in de wijze waarop aanpassingsproblemen worden verwerkt, kon niet worden aangetoond.

Nagegaan werd verder in hoeverre, naast sociaal milieu, bepaalde formele gezinskenmerken een afzonderlijke invloed uitoefenden op het bereikte opleidings-

niveau. Een dergelijke invloed kon worden geconstateerd voor een verschil in opleidingsniveau tussen de ouders en het 'doorzetten' van de schoolwens door de ouders; daarnaast leverde ook de grootte van het milieuverschil tussen de ouders een zelfstandige bijdrage. Daarentegen bleken verschillen in waardenoriëntaties in het ouderlijk gezin nauwelijks samenhang te vertonen met de uiteindelijke verschillen in bereikt opleidingsniveau. Partiële correlatierekening wees uit dat factoren als gezinsgrootte, waardenoriëntaties en 'doorzettendheid' van de ouders slechts een gering deel van de variantie in bereikt opleidingsniveau konden verklaren (ongeveer 6 %), terwijl formele gezinskenmerken als opleidingsniveau van de ouders (overeenkomend met het sociaal milieu) niet minder dan 25 % van de variantie voor hun rekening namen. Ook de vergelijking van de loopbanen van op grond van 'extreme' kenmerken gekozen personen leverde een systematisch verschil tussen de beide milieugroepen op: bij de schoolkeuze na het lager onderwijs oefenden de ouders een vrij sterke invloed uit, vaak werd afgeweken van de adviezen van het schoolhoofd en van de testresultaten, waarbij in de hogere milieus gewoonlijk voor een hoger schoolniveau gekozen werd; bovendien hielden ouders uit deze milieus hun kinderen, ook bij minder goede resultaten, langer op school.

Van belang is tenslotte de door Peschar — buiten zijn probleemstelling om — aan de orde gestelde vraag, in hoeverre veranderingen in het onderwijssysteem, ingevoerd na het beginpunt van het onderzoek (i.c. de Mammoetwet), een wezenlijk andere situatie geschapen hebben. Daartoe werden de resultaten gepresenteerd van een vervolgonderzoek over de periode 1970-1973. Hoewel van een lichte verbetering van mogelijkheden in het voortgezet onderwijs voor kinderen uit de lagere sociale milieus gesproken kan worden, wees een voor de generatie 1970 opgestelde prognose uit dat het opleidingsniveau van deze groep voor 1985 — ondanks de invoering van de Mammoetwet — ongeveer dezelfde verschillen te zien zal geven als voor de generatie 1958/1959 het geval was.

Peschars conclusie is 'dat er geen gelijke kansen bestaan voor kinderen uit de lagere milieus, zelfs wanneer ze op 12-jarige leeftijd gelijke intellectuele capaciteiten hebben als kinderen uit de hogere milieus. Het sociaal milieu heeft nog altijd een dominerende invloed op de school- en beroepsloopbaan van kinderen' (144). In het aantonen van de zelfstandige invloed van het sociaal milieu, ook daar waar van gelijke intellectuele capaciteiten van kinderen uit verschillende milieucategorieën sprake is, ligt de voornaamste verdienste van Peschars proefschrift — al wordt de stap van IQ naar 'intellectuele capaciteiten' wel wat gemakkelijk gezet.

Een beperking van Peschar's onderzoek geeft de auteur zelf al aan: hij heeft een probleemstelling geformuleerd, 'op grond waarvan in de onderzoeksliteratuur naar variabelen werd gezocht, die in een achteraf-experiment konden worden opgenomen. Er is niet van een expliciet theoretisch kader uitgegaan: de variabelen zijn in een 'werkmodel' ondergebracht op grond van de functie die zij in dit onderzoek uitoefenen' (38). Deze nogal pragmatische keuze van variabelen, los van enig theoretisch kader, heeft er waarschijnlijk toe bijgedragen dat we nu weliswaar weten, dat het sociaal milieu een zelfstandige invloed uitoefent, onafhankelijk van de intellectuele capaciteiten, maar dat we nog niet zo bijster veel meer weten van wat die zelfstandige invloed nu precies voorstelt, d.w.z. hoe het nu eigenlijk komt dat kinderen uit verschillende milieus met vrijwel gelijke intellectuele capaciteiten tot zulke uiteenlopende school- beroepsloopbanen komen. Wanneer het

inderdaad zo is dat formele gezinskenmerken een aanzienlijk deel van de variatie in bereikt opleidingsniveau kunnen verklaren, dan is de volgende vraag — omdat formele gezinskenmerken op zichzelf nooit iets kunnen verklaren — *hoe* die kenmerken hun invloed uitoefenen. Onderzoek naar die vraag laat zich binnen de opzet van een prospectief achteraf-onderzoek waarschijnlijk moeilijk realiseren. Afgezien van bovengenoemde beperking vormt het proefschrift van Pecher niettemin een belangrijke en noodzakelijke aanvulling op de resultaten van het *Talentenproject*.

C. E. Vervoort

Rob Kroes, *Soldiers and students: A study of right- and left-wing radicals*. Routledge & Kegan Paul, London & Boston 1975, 174 pag.

R. Kroes, *New Left, Nieuw Links, New Left: Verzet, beweging, verandering in Amerika, Nederland, Engeland*. Samsom, Alphen aan den Rijn/Brussel 1975, VIII en 130 pags.

Kroes behoort tot de weinige nederlandse sociologen die zich bij voortduring en met energie bezighouden met de problematiek van radicalisering, protest en conflict. De twee boeken die hier worden besproken, bieden een goed inzicht in zijn werkwijze: empirisch onderzoek, gericht op comparatieve analyse en geëncadreerd in een aantal theoretische concepties.

Het eerstgenoemde boek is een enigszins bewerkte versie van zijn proefschrift van 1971, *Conflict en radicalisme*, waarin een poging wordt ondernomen 'rechts' radicalisme onder militairen te vergelijken met 'links' protest onder studenten. Het tweede boek trekt lijnen tussen de New Left-bewegingen in Nederland, Engeland en Amerika.

Voor degenen die Kroes' wetenschappelijke publiciteit met belangstelling volgen, zijn deze boeken niet verrassend, vooral ook niet omdat de kern van het materiaal al eerder werd gepresenteerd. Drie van de zes hoofdstukken van het proefschrift werden vooraf, zelfs in meerdere versies, gepubliceerd terwijl ook het enige deel van de tweede publicatie dat nieuw empirisch materiaal bevat, tevoren in *Intermediair* verscheen.

Het komt mij voor dat deze wijze van publiceren een verklaring oplevert van de zwakke zijde van de beide boeken. Het wordt bij lezing namelijk allengs duidelijk dat de vooraf verschenen deelstudies niet zozeer bouwstenen waren voor een groter en samenhangend werk, maar los daarvan voortkwamen uit de belangstelling die Kroes op dit boeiende terrein tentoonspreidt. Had hij volstaan met het tesamen brengen van zijn artikelen, dan was er niets aan de hand geweest. Hij zou verspreide studies beter toegankelijk hebben gemaakt en — eventueel met behulp van een korte introductie — de verwantschap nog eens kunnen hebben onderstrepen.

Helaas heeft de auteur daarmee niet willen volstaan. Gedreven door een overigens prijzenswaardig verlangen zijn diverse bijdragen een theoretische basis te verschaffen, heeft hij in beide boeken een uitvoerig inleidend hoofdstuk toegevoegd dat hierin moet voorzien. Het resultaat is teleurstellend: Kroes slaagt er niet in de samenhang theoretisch zodanig te bevestigen dat de publicatie als boek een 'meerwaarde' krijgt.

Het merkwaardige feit doet zich voor dat beide boeken in hun structuur vrijwel precies ditzelfde euvel vertonen. Ze beginnen met een ambitieus theoretisch programma maar eindigen met — in het engelse werk — een teleurstellend en mager

slothoofdstuk, of gaan — zoals in het Nieuw Links-boek — als de bekende nachtkaaars uit. Is er in *Soldiers and students* nog een waarschuwing aanwezig dat niet al het moois van de opzet in de uiteindelijke resultaten zal terugkeren (pag. 3: 'the need for delimitation of the perspective'), in het andere werk blijft bij de lezer van hoofdstuk 1 de verwachting intact dat het theoretisch apparaat, eenmaal op volle kracht in werking, nieuwe inzichten zal garanderen. Daarvan komt helaas weinig of niets terecht. Het blijft bij een wat plichtmatige herhaling van tijd tot tijd (o.m. pag. 50 en 68 e.v.) dat oligarchisering en democratisering elkaar blijkbaar afwisselen.

Niet alleen ontbreekt een bevredigend zwaluwstaarten van theorie en empirie, de theorie is ook vaakodeloos ingewikkeld gemaakt. Zo valt op dat in het Nieuw Links-boekje behalve over processen van oligarchisering en democratisering wordt gesproken van modernisering, pluralisme, activisme en een poging wordt gewaagd het fenomeen sociale en politieke beweging in de beschouwingen te betrekken, zonder dat dit uitloopt op een heldere en scherp omlinjende probleemstelling.

Het meest curieus is wel dat de enige theoretische notie die bij de interpretatie van het empirisch materiaal herhaaldelijk terugkeert, is ontleend aan het klassieke werk van Robert Michels over de politieke partij, terwijl nu juist dit werk niet wordt geanalyseerd (zie pag. 7) en zelfs geheel ontbreekt in de literatuurlijst. Daarentegen vraagt de lezer zich af wat het nut is van de introductie van Marx en Weber (pags. 3-5) en van de verwarrende en uiterst onduidelijke beelden die in deze zelfde bladzijden rondspoken (getijden, harmonica, slingerbeweging etc.). Hoewel de indruk onjuist kan zijn, krijgt men het gevoel dat erodeloos blijk wordt gegeven van erudiete belezenheid, een gevoel dat wordt versterkt door het terloops laten vallen van de term 'negentropie' (p. 3), een aan de informatieleer ontleend begrip, hier merkwaardigerwijs gebruikt om het marxisme te typeren.

Een zelfde gevoel van onbehagen bekruipt de lezer indien hij bij vergelijking van de tekst van het laatste hoofdstuk van de dissertatie en van de engelse editie tot de ontdekking komt dat de inhoud in grote lijnen gelijk is maar dat de engelse editie ineens een fusie wil bewerkstelligen tussen structuralistische en interactionistische of fenomenologische tradities in de sociale wetenschappen (pags. 3 e.v., 123 e.v.). Tot verruiming van inzicht draagt deze onderneming helaas niet bij; het zware geschut had gemist kunnen worden.

Wie na dit alles de indruk heeft dat de studies van Kroes stilzwijgend gepasseerd kunnen worden, heeft zeker ongelijk. Er is veel materiaal in te vinden dat de moeite waard is, er is ook veel dat blijk geeft van zorgvuldig en nauwgezet analytisch onderzoek. Maar als pogingen tot omvattende interpretatie zijn zij mislukt: zij missen strakheid van conceptie en doeltreffendheid van opereren, waardoor zij meer in onderdelen dan als geheel geslaagd moeten heten.

J. A. A. van Doorn

H. E. S. Woldring, Tussen handelingsvrijheid en gedragsbeheersing. Een sociaal filosofische studie over de vrijheid tot en de beheersing van het sociaal handelen in de sociologische theorie. Assen-Amsterdam 1976, 215 blz.

In de serie 'Bijdragen tot de filosofie' verscheen onlangs een studie van Woldring, waarin in eerste instantie wordt nagegaan hoe in de sociologische theorieën van een aantal vooraanstaande denkers het probleem naar voren komt van de spanning tussen enerzijds het sociaal handelen van vrije, individuele mensen, en de

gedragsbeheersende invloeden van de sociale structuren anderzijds. Tevens wordt daarbij de vraag aan de orde gesteld wat deze denkers met hun theorieën beogen, waartoe zij sociologie bedrijven. Met de titel '*Tussen handelingsvrijheid en gedragsbeheersing*' wil de schrijver aangeven, dat hij zowel een sociologisch individualisme als een sociologisch collectivisme wil vermijden, alsook de spanning binnen onze samenleving wil weergeven. Ook moet de gekozen titel nog tot uitdrukking brengen 'dat vrijheid tot en beheersing van het sociaal handelen in een theorie niet adequaat naast elkaar gezet en afgebakend kunnen worden' (pp. 177-78).

Als eersten worden de theorieën van Weber en Durkheim besproken en wordt nagegaan, of en zo ja, hoe daarin de bovengenoemde spanning blijkt te bestaan. Hoewel ook hijzelf voor zijn studie deze twee auteurs gekozen heeft als vertegenwoordigers van verschillende standpunten, maakt Woldring bezwaar tegen de zijns inziens vaak zeer traditionele en stereotiepe wijze waarop genoemde klassieken meestal beschreven worden: Weber als de socioloog van het sociale handelen van de individuele mens tegenover Durkheim als de socioloog van de collectiviteit (p. 7). Woldring betoogt dan dat, hoewel Weber inderdaad zijn vertrekpunt koos in sociale handelingen van de individuen en het 'Verstehen' daarvan door de socioloog, hij toch steeds méér ging denken in termen van de gedragsbeheersende invloeden van 'soziale Gebilde'. Omgekeerd komt Woldring tot de conclusie, dat Durkheim — hoewel uitgaande van collectieve voorstellingen en instituties als 'sociale feiten' — in zijn beschrijving van het object van de sociologie 'niet anti-individualistisch' is. Woldrings conclusie is dan 'dat zij met betrekking tot de gedragsbeheersende invloeden van de samenleving veel dichter bij elkaar staan, dan men soms geneigd is te denken' (p. 35). Dit is een belangwekkende conclusie waarin de meeste lezers tot op zekere hoogte wel mee zullen willen gaan, hoewel het betoog hier (en ook verderop) vaak moeilijk te volgen is, doordat Woldring nergens scherp onderscheidt tussen de ethische, ontologische en methodologische inzichten van de geanalyseerde auteurs. Bovendien verliest de zojuist genoemde conclusie m.i. aan overtuigingskracht door de stelling, dat zowel Durkheim als Weber 'in hun wetenschapsbeoefening uit(gaan) van wat wij de 'autonome ratio' kunnen noemen'; daarmee wordt bedoeld, dat beide de werkelijkheid op natuurwetenschappelijke wijze willen bestuderen. Wat betreft Durkheim zal men met deze uitspraak niet zo veel moeite hebben, doch het lijkt mij een misvatting t.a.v. Webers begrip 'sociale relatie' te stellen dat 'de te berekenen kans voorop (gaat) en deze wordt door de denker aan de werkelijkheid *opgelegd*' (p. 11). De 'Berekenbaarheid' van het sociaal gedrag is bij Weber echter de berekenbaarheid voor de bestudeerde participant aan het sociale leven: hij en niet Weber 'berekent' mathematisch de kans dat men op een bepaalde manier zal handelen' (p. 36). Vervolgens wordt het probleem van de spanning tussen handelingsvrijheid en gedragsbeheersing besproken aan de hand van de inzichten van Adorno en Horkheimer versus die van Lévi-Strauss. Deze hoofdstukken zijn — ofschoon de moeite van het lezen zeker waard — zo uitvoerig, dat men de draad soms wat kwijt dreigt te raken. Ook hier wordt m.i. te weinig onderscheid gemaakt tussen ethische, ontologische en methodologische kwesties.

In ethisch opzicht zijn de Frankfurters geïnspireerd op de Verlichting ('Terug naar de Verlichting') met betrekking tot de noodzakelijke emancipatie van de mens als redelijk wezen, dat (weer) baas over de door hemzelf voortgebrachte, resp. voort te brengen structuren en instituties moet worden. Als socioloog mis

ik hier een beschouwing over het feit, dat sociale verschijnselen zo vaak het onvoorziene en onbedoelde gevolg zijn van bewust streven van mensen, een probleem dat toch van grote betekenis is voor de gekozen probleemstelling en dat op zijn minst nog wel iets zou toevoegen aan Woldrings uitspraak, dat 'door de zonde de menselijke vormgeving van de samenlevingsverhoudingen onvolmaakt is' (p. 152). Ook elders (p. 175) wordt ten ene male voorbijgegaan aan het feit, dat mensen met de beste bedoelingen kunnen komen tot resultaten, die zij verafschuwen: 'Hoewel niet de maatschappijstructuren, maar de mens handelt en hij als zodanig de oorzaak van het kwaad is, kan de mens het kwaad in maatschappelijke instellingen investeren. Hij kan het kwaad 'vastleggen' in de wijze waarop aan de samenleving vorm gegeven wordt'.

Aan de andere kant (en in tegenstelling tot de Verlichting!) bepleiten Adorno c.s., de dialectiek als 'een methode die de werkelijkheid een kans wil geven te tonen hoe zij begrepen wil worden. Het object van onderzoek moet de methode van onderzoek bepalen. In het dialectisch denken wil men dus recht doen aan de processen in de samenleving' (p. 66). Hiermee wordt het streven van de structuralist Lévi-Strauss gecontrasteerd: hij is op zoek naar de onveranderlijke en universele structuren die aan de verscheidenheid van waarneembare verschijnselen ten grondslag liggen. Lévi-Strauss wil 'découvrir les lois générales de la nature et de la société' (p. 93). Aangezien ook de Frankfurters uitgaan van een verschil tussen het wezen der dingen en het verschijnen ervan, hebben alledrie de hier besproken auteurs te maken met het oude wijsgerige probleem van het onderscheid tussen de fenomenale en de noumenale wereld. Of dat echter óók betekent, dat zij alledrie verdedigers zijn van het standpunt van de immanentiefilosofie als een filosofie, die haar uitgangspunt in het *denken* zoekt, lijkt me t.a.v. de Frankfurters voor enige discussie vatbaar.

Uit de eerste twee delen trekt Woldring drie conclusies: (1) een mensbeschouwing of mensbeeld is onmisbaar voor welke maatschappijvisie ook; (2) de vraag naar de mens en zijn plaats in de wereld is een 'grensprobleem': een probleem waarop geen wetenschappelijk antwoord mogelijk is en waarmee mensen blijven worstelen; (3) zo'n grensprobleem is uiteindelijk een religieus probleem, waarbij 'religie' betekent 'dat het niet om een visie op de mens gaat vanuit een afgebakende gezichtshoek, maar om de richtinggevende relatie van de mens tot zijn oorsprong, zijn existentiële grond, God' (p. 129). In het derde en laatste deel wordt de gestelde problematiek benaderd vanuit een calvinistische visie. Op zichzelf heb ik daar niets tegen, integendeel, ik zou daar graag wat meer over willen weten. Waar ik echter wel iets tegen heb is, dat dit deel voor mij als niet-calvinist zo weinig verhelderend is: eigenlijk staat er niet veel meer in dan dat de mens naar Gods evenbeeld geschapen is. In negatieve zin betekent dit 'dat de mens niet in tussenmenselijke relaties of in sociale structuren opgaat', in positieve zin 'dat deze overtuiging de levensrichting van de mens bepaalt' (p. 130). Het gaat de schrijver voorts niet om de samenleving zoals die is, maar om de samenleving zoals die veranderbaar is (p. 179). Het hele boek door komen we de uitspraak tegen, dat we 'kritisch' dienen te zijn, maar nergens krijgt de lezer ook maar één concrete uitwerking daarvan, tenzij men als zodanig de algemene stelling zou willen opvatten, dat we de samenleving steeds weer opnieuw vorm moeten geven 'opdat de mens niet als een ding maar als mens in de structuren kan fungeren' (p. 171). In dat verband wordt een mij onbekend begrip van Popma geïntroduceerd, het 'fabrilisme' dat kort geformuleerd neerkomt op het reduceren van mensen tot object of

werktuig, en op vakidiotisme (pp. 172-73). Wat hieraan typisch calvinistisch is ontgaat mij.

Afgezien van deze algemeenheid en vrijblijvendheid, laat ook de helderheid zo af en toe te wensen over. Zo is op pp. 165-166 sprake van de expansieve ontwikkeling van één facet van de cultuur, de techniek, waardoor andere aspecten achterblijven: in dat geval ontstaan 'cultural lags' schrijft Woldring dan. Maar met het begrip 'cultural lag' wordt het *achterblijven* van één deel van de cultuur centraal gesteld. Het gebruik ervan doet daarom nogal onlogisch aan in een passage waarin juist de nadruk wordt gelegd op de eenzijdige *ontwikkeling* van één deel van de cultuur, waarbij zelfs termen als 'gezwel' en 'gezwelvorming' niet worden geschuwd!

Ik kan niet beoordelen welke betekenis dit boek heeft voor (calvinistische) filosofen, maar voor (niet-calvinistische) sociologen lijkt de oogst me, ondanks enkele interessante passages, vrij mager.

H. de Jager

P. Vinke, I. J. Berghuis-van der Wijk, **Rechtsregels in de ervaringswereld van verschillende bevolkingsgroepen**. Kluwer, Deventer 1975, 104 blz., 15 gulden

Geïnspireerd door Podgorecki's studie over 'knowledge and opinion about law' hebben Van Houtte in België en Vinke in Nederland, nu acht jaar geleden, een houdingonderzoek naar de aanvaarding van rechtsnormen opgezet. Publikatie van de Belgische resultaten kwam in 1973 (Van Houtte, J. e.a., *Aanvaarding van de rechtsnorm*, Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel). Dit boek liet de lezer echter grotendeels met lege handen: de auteurs presenteren tabellen, die bij gebrek aan enig theoretisch kader weinig relevantie bezitten; de conclusies beslaan al bij al twee bladzijden.

Het verslag van het Nederlands onderzoek gaat een heel stuk dieper op de zaken in. Een studie van de aanvaarding van de rechtsnorm, zeggen Vinke en Berghuis-Van der Wijk, is belangrijk omdat ze een licht werpt op het merkwaardige verschijnsel van het nietrecht. Met nietrecht bedoelen de auteurs '... het frequent buiten werking laten of nalaten van rechtsregels', '... het laten rusten van een rechtsnorm en het niet inachtnemen of het overtreden van die norm door iemand, die wel verplicht is deze in acht te nemen en het berusten daarin door degene, die bevoegd en eventueel verplicht is nakoming van de norm te vragen' (p. 1). Het belang van nietrecht ligt in het feit dat het flexibiliteit geeft aan de rechtsregel: 'Geven rechtsregels aan sociale relaties een normatieve compressie, nietrecht draagt bij tot een normatieve decompressie' (p. 88). Vinke illustreert de functies van het nietrecht met een hele serie vragen '... hoe zou onze huidige samenleving in beweging blijven zonder het nietrecht? Hoe zouden zonder ontduiking van sociale verzekeringspremies en inkomstenbelasting, zonder koppelbazen, gewaardeerde werkzaamheden toch en op tijd worden verricht? (...) Hoe zou het bedrijfsleven in vertraging komen wanneer elke vereiste vergunning zou worden afgewacht en stipt zou worden nageleefd?' (p. 5).

Vinke en Berghuis-Van der Wijk willen nietrecht opsporen en belichten door een studie van houdingen en opinies van rechtsonderhorigen. Hun onderzoeksopzet omvat drie vragen: welke houding neemt de bevolking in ten aanzien van een aantal rechtsregels?; welke houding hebben verschillende bevolkingslagen, onderscheiden naar sociale en persoonlijkheidskenmerken, betreffende dezelfde

rechtsregels?; welke houding heeft men ten aanzien van fiscale regels? De mondelinge enquête, gehouden in 1968, bracht 1087 vragenlijsten binnen. Van 52 rechtsregels moesten de geïnterviewden aangeven in hoeverre zij overtreding ervan afkeurden en in hoeverre ze een dergelijke overtreding gestraft wilden zien. Bij de presentatie van de resultaten werden de 52 rechtsregels, op grond van factoranalyse, in vijf types ondergebracht: verplichtingsregels, levensbeschouwelijke regels, regels betreffende verkeersgedrag en alcoholverkoop, fiscale regels en vergunningsregels.

De antwoorden van de respondenten suggereren dat '... de ene rechtsregel veel meer sociale adhesie heeft dan de andere' (p. 90). Veel adhesie krijgen de rechtsregels die behoren tot '... hetgeen het traditionele en gevestigde recht genoemd mag worden, het recht dat bescherming van de individu en zijn goed geeft en dat vertrouwen in het maatschappelijke verkeer tracht te garanderen ...' (p. 90). Nietrecht moet dan vooral gezocht worden bij de rechtsregels die een ordening op het sociaal-economische vlak beogen. Vinke belicht ook de samenhang tussen sociale en persoonlijkheidskenmerken van de rechtsonderhorigen en hun houding over bepaalde types rechtsregels: op grond hiervan duidt hij de 'vindplaatsen van het nietrecht' (p. 91) aan.

Vinke en Berghuis-Van der Wijk hebben hun studie van de aanvaarding van rechtsregels theoretische en maatschappelijke relevantie willen geven door houdingen over rechtsnormen te verbinden met het verschijnsel van het nietrecht. Zij zijn daarin echter niet geslaagd.

Dat zij falen is te wijten aan de onduidelijkheid van het kernbegrip 'nietrecht'. In hun ogen is er van nietrecht sprake als ten aanzien van een rechtsregel veel non-conformiteit voorkomt en daarin berust wordt. De hele vraag is of voor dat verschijnsel de nogal krachtige term 'nietrecht' gereserveerd moet worden. De auteurs zelf zeggen dat zij deze term ontlenden aan de Franse rechtssocioloog Carbonnier. Maar hebben zij Carbonnier wel goed gelezen? Een paar citaten uit diens boek *Flexible droit* (Paris 1976, 3e ed.) wijzen in een heel andere richting: 'Le non-droit ... est l'absence du droit dans un certain nombre de rapports humains où le droit aurait eu vocation théorique à être présent' (p. 20); '... le non-droit n'est pas simplement le non-contentieux' (p. 21); 'Pour isoler ce qui ... est proprement non-droit, nous avancerions un double critère: il faut cumulativement que le droit ait *renoncé* à saisir les faits considérés, et que sa renonciation ait un caractère de *généralité*' (p. 27). Nietrecht, zegt Cardonnier, is het *ontbreken van rechtsregels* daar waar men ze normaliter zou mogen verwachten. En dat is een heel ander, en tegelijkertijd veel diepgaander, verschijnsel dan het gebrek aan conformiteit waar Vinke en Berghuis-Van der Wijk van spreken.

Hun definitie van nietrecht sluit dus, in tegenstelling tot wat zij zelf beweren, niet aan bij een meer gangbare opvatting. Maar goed, misschien hebben zij daar wel overtuigende redenen voor. Bij het operationaliseren van hun begrip 'nietrecht' zorgen de auteurs echter weer voor nieuwe moeilijkheden. Zij omschrijven nietrecht als het frequent buiten werking laten of overtreden van rechtsregels, maar benaderen dit verschijnsel via een *houdingonderzoek*. Zij zitten met dat probleem ook wel in hun maag. Dit blijkt al uit hun commentaar bij de resultaten van een onderzoek van de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid: 'Dit alles wijst op een sterk uiteenlopen van een naar voren gebrachte houding tegenover een rechtsregel en het werkelijke gedrag. Meer onderzoek op dit gebied zou bijzonder waardevol zijn' (p. 35). Wat hen evenwel niet belet in hun conclusies te

schrijven: 'Blijkt uit de antwoorden van respondenten dat zij reserves hebben tegenover de hun voorgelegde rechtsregels, dan is daaruit het bestaan van niet-recht af te leiden. Immers er van uitgaande dat de houding tegenover een rechtsregel de achtergrond vormt van het manifeste gedrag ten aanzien hiervan, dan vormt een gereserveerde houding hiertegenover ook een indicatie dat deze niet of partieel in acht genomen wordt' (p. 89). Maar zo men over dit bezwaar heen zou stappen, dan nog laat dit onderzoek niet toe het bestaan van nietrecht aan te tonen. Vinke en Berghuis-Van der Wijk zelf zeggen herhaaldelijk dat nietrecht een tweezijdig verschijnsel is: het overtreden van een rechtsnorm én *het daarin berusten door degene die bevoegd is de naleving van de norm te vragen*. En die tweede kant van de medaille is in het onderzoek nergens aan bod gekomen.

L. Huyse

Friedrich, Jurgén & Harmut Lüdtké, **Participant observation, theory and practice**. Saxon House, Westmead 1975, £ 8,50, 257 blz.

In een uitermate behartigenswaardig artikel¹ heeft Den Hollander in 1965 de o-zo-vele bronnen bloot gelegd van vertekening in onze waarneming van sociale verschijnselen en de rapportage daarover. Hij wijst erop hoezeer onderzoekers het slachtoffer worden van hun vooroordelen, hoe storende informatie wordt weggestreken ten gunste van gladde rapportage enz. Den Hollander heeft zich daar ietwat mismoedig bij neergelegd en is tot de conclusie gekomen dat het weinig sociologen gegeven is om interessante en werkelijkheidsgetrouwe beschrijvingen te leveren, de meesten zullen het wel nooit leren. Een geslaagde sociale descriptie berust op intuïtie en vingertoppengevoel en kan niet het gevolg zijn van een consequent gevolgde methodiek.

Twee Hamburgse sociologen denken daar anders over, in het boek dat hier ter bespreking staat pleiten zij voor het opvoeren van de meetbetrouwbaarheid van de observatiemethode. Er moet volgens hen worden voldaan aan de minimumeis van intersubjectiviteit en daartoe moeten observaties gestandaardiseerd, zij moeten worden afgemeten aan ondubbelzinnige maatstaven en alle observaties dienen strikt te worden gecontroleerd, eerst op een zodanige wijze zal men geraken uit de impasse van het klassieke antropologische veldwerk, dat immers zo hopeloos impressionistisch van aard is.

De eerste auteur die het begrip participerende waarneming heeft gebruikt is de methodoloog van de Chicago-school-sociologen van de jaren 20 en 30: *E. C. Lindemann*; zie zijn boekje *Social Discovery*, dat dateert van 1924. Dit werkje is slechts in één Nederlandse bibliotheek aanwezig, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. Ik heb het daar opgezocht en geconstateerd, dat het hoofdstuk over de questionnaire kennelijk is gelezen, de bladzijden die handelen over 'participant observation' heb ik open moeten snijden, een interessante indicatie voor de geringe belangstelling voor dit type van onderzoek ten onzent! Lindemann gebruikt het begrip in een heel andere betekenis dan tegenwoordig gebruikelijk is, zijn methodische aanwijzingen stelen op volstrekte scheiding van onderzoeker en waarnemer. Het is deze betekenis die door Friedrichs en Lüdtké verder wordt uitgewerkt, de onderzoeker stuurt de observator(en) het veld in met een duidelijke opdracht over wat en hoe er waargenomen moet worden, hij of zij betreedt het veld zelf niet. Op deze wijze kan de onderzoeker zich niet door vooropgezette meningen mee laten slepen, zijn interpretaties zijn onafhankelijk van tijdens het veldwerk op-

gedane subjectieve gevoelens, hij heeft slechts te maken met strikte, liefst gekwantificeerde, data, die afkomstig zijn van gestandaardiseerde observatieformulieren. Op deze manier toegepast is participerende waarneming niet een ondergeschikte techniek, die uitsluitend ten dienste staat van het verzinnen van hypothesen, maar een zelfstandige en respectabele activiteit, in staat om te verifiëren. Met grote degelijkheid worden de verschillende aspecten van dit type van deelnemende waarneming in een aantal hoofdstukken behandeld: over de definiëring van het 'veld', het bepalen van observatieëenheden, het toepassen van steekproeftheorie, het opstellen van observatieschema's, het vastleggen van de preciese rol van de observator en over de controle van de gepleegde observaties. In een tweede sectie van het boek wordt één en ander gedemonstreerd aan de hand van ervaringen, die beide auteurs opdeden met zulk een onderzoek in jongerencentra in West-Duitsland. Dit gedeelte is niet het meest opwindende van het boek, het staat vol met observatieprotocollen, matrixen en categorieënlijsten, zonder dat erg duidelijk wordt waar het betreffende onderzoek zelf eigenlijk om begonnen was.

Ik moet bekennen dat de gedachte om participerende observatie te gebruiken juist bij het toetsen van hypothesen mij alleszins aanspreekt, te meer omdat de gebruikelijke 'zachte' manier waarmee participerende waarneming wordt verricht ook wel wordt toegepast bij soorten van sociaal onderzoek, waarbij een grotere mate van objectivering, kwantificering en betrouwbaarheid wel degelijk mogelijk zou zijn. Het lijkt mij alleen moeilijk vol te houden dat de gestandaardiseerde observatieprocedure dé uitweg is uit het probleem van de objectiviteit. Het gemak waarmee door beide auteurs aan tal van kennistheoretische problemen in de eerste bladzijden van hun boek voorbij wordt gefietst vind ik ronduit verbijsterend, het 'Verstehen' wordt in een voetnoot als onwetenschappelijk afgedaan, dat er een objectief te kennen werkelijkheid bestaat buiten de onderzoeker om is kennelijk zo evident, dat daarover geen woorden vuilgemaakt hoeven worden. Dat de onderzoeker die zelf observeert en participeert daarbij steeds nieuwe veronderstellingen kan vormen, de vaak zo leerzame interactie tussen de onderzoeker en zijn informanten, de flexibiliteit om op veranderingen in het object van onderzoek te reageren en vooral de mogelijkheid om ook de betekenissen die mensen zelf aan hun handelen toekennen op het spoor te komen, al deze aantrekkelijke kansen voor de onderzoeker worden met het procédé-Friedrichs & Lüdtke overboord gezet.

Dit neemt niet weg dat de techniek van de gestandaardiseerde participerende waarneming een bijzonder elegante methode is, het lijkt de moeite waard om met Lindemann's vingervijzigingen uit 1924 verder te experimenteren, maar de pretentie dat daarmee de weg wordt gewezen uit de betrouwbaarheidsimpasse van participerende waarneming gaat althans mij veel te ver.

Noot

1 Den Hollander, A. N. J., *Soziale Beschreibung als Problem*, in: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 17, 1965.

Hetzelfde artikel is later herdrukt in: Jongmans, D. G. & P. C. W. Gutkind (ed.), *Anthropologists in the field*, van Gorcum, Assen 1967.

F. Bovenkerk

Brand, A. Chr. I., **Evaluatie in de hulpverlening; toetsen als methode en proces.**
Samsom, Alphen 1974, 220 p.

Brand — thans hoofd van de sectie onderwijs van het Nationaal Ziekenhuisinstituut — is een zeer productief auteur op het gebied van de hulpverlening. Vóór dit boek verscheen o.m. in 1972 *Hulpverlening; technische communicatie of communicatieve techniek* (VUGA); er ná zijn inmiddels al weer verschenen: *Veranderingen in de hulpverlening; kanttekeningen bij echelonnering en regionalisatie* (Samsom 1975) en: *Hulpverlening in ontwikkeling; kenschets van een vermaatschappelijkingsproces* (Samsom (1976). Het laatstgenoemde werk is een bewerking van het eerste deel van een proefschrift waarop de schrijver in september 1975 te Nijmegen promoveerde. Bij dit evaluatieboek gaat het de schrijver niet om wetenschappelijk verantwoord onderzoek, of om denken op een hoog niveau (p. 11): 'Het zal hierbij niet gaan om wetenschappelijke verhandelingen en theorieën . . . Met deze beschouwingen wordt bedoeld de werker in de hulpverlening te attenderen op mogelijkheden voor kritisch kijken naar het gebeuren, waarin men zelf betrokken is'.

In een historisch overzicht van de hulpverlening laat de schrijver zien dat deze van een volgen van de samenleving tot een strategisch ingrijpen is geworden. Evaluatie staat dan centraal: planmatig vooruit zien is even noodzakelijk als kritisch terugblikken.

Hij acht Kruijer's evaluatiebegrip (in dit tijdschrift verschenen: 6e jrg., nr. 2, p. 66: het staat op 2 plaatsen verkeerd aangegeven bij Brand) beperkt van inhoud. Terecht wijst hij er op dat in de jaren na Kruijer's stuk nog steeds niet aan diens eis tot een empirische getoetste theorie van sociale verandering is voldaan (p. 67-68). Brand ziet bredere mogelijkheden voor evaluatie, streeft naar een praktische optiek, ja, typeert zelfs zijn keuze als die voor een niet-wetenschappelijke evaluatie (hetgeen hij overigens direct daarop weer relativeert). Waardebetrokkenheid is daarbij belangrijk; nauwkeurigheid en systematiek staan niet vanzelfsprekend op de voorgrond.

Achtereenvolgens komen vele technische onderwerpen bij Brands analyse van de evaluatie aan de orde: omstandigheden, wezen, de relatie tot het beleid (beleid en evaluatie hebben elkaár nodig!) en het verloop van het proces. De schrijver geeft ook uitvoerig tien praktijkvoorbeelden.

Het laatste hoofdstuk gaat over de maatschappelijke betekenis van de evaluatie. In het huidige klimaat van veranderingsgezindheid is ze beter mogelijk; correctie van de professional, democratisering en vermaatschappelijking liggen bij de hulpverlening in het verschiet.

In zijn 'woord vooraf' acht de schrijver dit werk afgestemd op veld en opleiding. Dat eerste is zeker waar. Het tweede minder daar Brand veel te moeilijk schrijft en ook te breedsprakig is. Wetenschappelijk komt hij niet zo duidelijk uit de verf: hij is wel maatschappijkritisch, maar duidelijk eerder micro- dan macro georiënteerd en ten dele voelt hij zich klaarblijkelijk ook verwant aan de systeemtheorie. Soms lijkt het boek modieus en ook vraag je je vaak af, of er werkelijk wat achter de moeilijke zinnen zit. Dat blijkt dan wél het geval te zijn en nogmaals: de praktijkwerkers kunnen er veel aan hebben. Helaas is de tekst van het boek hinderlijk-slecht gecorrigeerd.

L. Turksma

Brand, A. Chr. I., **Hulpverlening in ontwikkeling; kenschets van een vermaatschappelijkingsproces.** Samsom, Sociale en culturele reeks, Alphen aan den Rijn 1976, 141 p.

Dit is de bewerkte tekst van het eerste deel van het proefschrift van de schrijver (het tweede deel werd gevormd door fotocopies van vorige publicaties van hem). Wel stelt de schrijver: 'Alhoewel aanvankelijk niet bedoeld als bouwstenen voor een wetenschappelijk werk, bleek het toch mogelijk een aanzet te geven tot een nieuwe synthese van wetenschappelijke concepten, die in de theorievorming van verschillende stromingen binnen de sociale wetenschappen worden gebruikt' (p. 10).

Het gaat er Brand om, een verhandeling te geven over het verschijnsel helpen, gezien als katalytische functie in een veranderende samenleving: 'Beoogd wordt een bijdrage te geven aan de discussie over plaats en betekenis van de hulpverlening in de huidige, sterk aan verandering onderhevig zijnde, samenleving' (p. 7, resp. 9).

Achtereenvolgens komen aan de orde: vooronderstellingen, doelstellingen en probleemstellingen; uitgangspunten en kenmerken, de ontwikkeling van de hulpverlening, hulpverlening als maatschappelijk verschijnsel. Daarna worden tien veranderingsprocessen getypeerd en tenslotte wordt een verklaringsmodel gegeven.

Kort samengevat betoogt Brand dat de hulpverlening zich geleidelijk van passief volgen van de samenleving en individueel helpen ontwikkelt naar anticiperend zich met groepen en de samenleving bezighouden, hoewel er nog vele discrepanties tussen samenleving en hulpverlening zijn. Om de hulpverlening te vermaatschappelijk maken (d.i. maatschappelijk relevanter te maken) is het nodig dat beter gelet wordt op de processen van informatie, communicatie en evaluatie. Concreet moet in het hulpverleningswerk meer worden gedaan aan regionalisatie en echelonnering (organisatie naar mate van specialisatie), waarbij vooral 'de eerste lijn' 'polyvalent' moet zijn, d.i. het tegendeel van gespecialiseerd. Tot de vermaatschappelijking behoort verder democratisering, w.o. invloed van de cliënt en plaats voor de non-professionaal (vrijwilliger).

Deze ideeën mogen belangwekkend zijn, het boek is onmogelijk. Nog veel erger dan in zijn andere boeken verdrinkt Brand hier in een gezwollen taalgebruik, waarbij je bij voortduring aan Mill's 'vertaling' van Parsons moet denken. Ernstiger is het echter, dat in de hoofdstukken niet staat wat ons beloofd wordt. In feite gaat een groot stuk van het ontwikkelingshoofdstuk daar niet over, maar in een volgend hoofdstuk wordt de ontwikkeling veel uitvoeriger behandeld. Daarnaast wordt hoofdstuk 6 ons aangekondigd als de verbijzondering naar een aantal actuele aandachtsvelden, terwijl in feite daar weer dezelfde algemene (beleids)problematiek aan de orde komt, zij het dat steeds met een zinnetje onderaan wordt vermeld dat het hier om zaken gaat die ook voor de verandering van groot belang zijn. Het boek bevat geen register, wat i.v.m. het overal weer voorkomen van dezelfde kernbegrippen geen kwaad had gekund. Het notenapparaat is erg slordig; van Tienen's bundel wordt zelfs met 'socialisatie' betiteld!

Het meest curieus is, dat p. 63-67 letterlijk, zij het met een enkele woordverandering, gelijk zijn aan p. 19-22 en dat ook verder nogal wat parafrases worden aange troffen (p. 72, 73, 77 b.v. tegenover p. 38, 40, 43). Zelfs als de schrijver slordig is, waarom deden hier de zo keurig opgesomde algemene adviseurs van de serie niets, of de uitgever?

Ik ben me bewust dat dit niet helemaal de dissertatie meer is, maar ik kan me hieruit ook geen enkel beeld vormen over wat dan een wetenschappelijke inhoud daar-

van geweest is. Ondanks de boven geciteerde zin van de auteur vind ik de gebruikte begrippen meestal hier alleen maar zeer frequent gebruikt, doch niet omschreven (dat zijn ze vaak wel in Brand's andere publicaties). Het historisch overzicht, dat in onderscheiden lengtes tweemaal voorkomt (p. 37, resp. p. 67-72), geeft geen sociologisch-analyserende verbanden, ondanks de elders voorkomende referentie aan Elias' ontwikkelingssociologie.

Zestig van de negentig aantekeningen bij het boek gaan terug op de p. 23-33, waar in sneltreinvaart getracht is, enige relatie met de sociologie te geven. De verwijzingen naar de literatuur zijn meer frequent dan steeds zinnig. De enige (andere) Nederlandse publicaties over de sociologie van de hulpverlening (van Van den Berg van de Vrije Universiteit) worden op p. 29 met enige nietszeggende regels afgedaan. Inhoudelijk wordt (op verzoek van promotores?) alleen getracht enige literatuuruitspraken bijeen te garen m.b.t. een aantal in het boek gebruikte termen. Het structuur- en cultuurbegrip en ook het functiebegrip (p. 25-27, resp. 33-34) worden volslagen onvoldoende gekarakteriseerd, hetgeen later in het boek met name t.a.v. cultuur zijn gevolgen heeft. Ook paradigma gebruikt Brand onjuist. Aanzetten tot een historisch-sociologisch en ook b.v. ideologisch-historisch doordekken van de hulpverlening in haar vermaatschappelijking ontbreken totaal.

Nu mag men dat alles voor mijn part ook wel vergeten . . . als men niet de pretentie heeft, het te geven. Maar dan moet men een degelijke organisatiesociologische analyse van de 'binnenkant' van de hulpverlening geven. Dat geeft het boek ook niet, daar van de begrippen voornamelijk – en met kennis van zaken – gezegd wordt, dat ze in de praktijk nodig zijn.

Het is duidelijk: Brand is een deskundige op een praktisch beleidsterrein, die t.g.v. het feit dat anderen er wat wetenschappelijks in zagen, verleid is tot een dissertatie. Zijn titel gun ik hem graag; in de V.S. zou hij terecht doctor in de hulpverlening zijn geworden. In een tweede druk van dit werk, moet hij m.i. alle wetenschappelijkheid resoluut over boord zetten en zich met veel voorbeelden en met een taalgebruik dat hij zeer versimpelt (zodat ons het herhaalde 'in deze vigerende situationele context' e.d. bespaard blijft), gewoon zijn samenhangende theorie geven. Die blijft de moeite waard.

L. Turksma

Sowell, Thomas, **Race and Economics**. David McKay, New York 1975, \$ 9,95, 276 blz.

Neem nu eens de volgende proposities:

- (1) Naarmate immigrantengroeperingen meer greep krijgen op de politieke macht, zullen zij sociaal en economisch sneller vooruitkomen
- (2) In tijden waarin vooroordeel en intolerantie toeneemt zal het etnische minderheden moeilijker valen te emanciperen
- (3) Overheidsinstellingen houden bij het werven van arbeidskracht uitsluitend rekening met capaciteiten en zij zullen daarom minder discrimineren naar etnische afkomst dan particuliere bedrijven

Alle drie uitspraken liggen nogal voor de hand, ze zijn bijna te triviaal om te memoreren. Maar er is iets vreemds mee aan de hand: in het geval van de Verenigde Staten gaan zij niet op, nee, het tegendeel is er waar! Uitspraak (1): Immigrantengroepen, die op politieke macht aasden, blijken verkeerd te hebben gegokt; zo hebben de Ieren het bestuur van veel grote Amerikaanse steden al in handen vanaf het mid-

den van de vorige eeuw, maar zij hebben er ongewoon lang over gedaan, minstens 3 generaties, om sociaal en economisch boven water te komen. Andere groepen, die te klein waren dat zij ooit op het veroveren van politieke macht mochten hopen, b.v. Westindiërs of Japanners, zijn veel sneller naar het succes geklommen dan de Ieren.

Uitspraak (2): Nooit is het anti-semitisme zo sterk geweest als in de laatste twee decennia van de 19e eeuw, nooit hebben de Japanse immigranten het zo moeilijk gehad als ten tijde van de anti-Japanse hysterie gedurende de tweede wereldoorlog. Maar ook nooit is de emancipatie van deze groepen zo snel verlopen als juist in deze jaren. Rasvooroordeel en intolerantie zijn verschijnselen, die een reactie vormen op emancipatie en niet de oorzaak van de continuering van een onderliggende positie.

Uitspraak (3): Het particuliere bedrijfsleven is in de eerste plaats uit op winst en is daarbij tot op grote hoogte blind voor huidskleur. Hoe meer een bepaalde etnische minderheid door de samenleving als geheel wordt afgewezen, hoe geringer het arbeidsloon, dat men hoeft te betalen en hoe profijtelijker is het juist hen in te huren. Het is immigrantengroepen dan ook veel moeilijker gevallen om werk te vinden bij het postbedrijf of de spoorwegen dan in de particuliere industrie.

Dit zijn drie, althans voor mij, volstrekt originele inzichten, het boek van Sowell staat vol met zulke onverwachte conclusies. Het grootste en meest belangwekkende deel van dit boek probeert op te sporen welke factoren doorslaggevend zijn voor de snelle emancipatie van immigrantengroepen, die Amerika binnenkwamen in de 19e en 20e eeuw, of welke factoren zulks juist verhinderen. In de analyse worden een groot aantal groepen betrokken (Joden, Ieren, Italianen, Westindiërs, Japanners, negerimmigranten uit de zuidelijke staten, Puerto Ricanen en Chicano's), het is bepaald opvallend te zien hoezeer de uitgangspositie in de Amerikaanse maatschappij op het moment van arriveren op elkaar gelijk, onafhankelijk van het tijdstip van aankomst: alle groepen beginnen geheel onder aan de arbeidsmarkt, alle worden in eerste instantie samengepakt in overvolle slums enz. Maar na een eerste fase van immigratie blijkt dat sommige groepen zich snel emanciperen en anderen niet. Wanneer dit proces over een periode van anderhalve eeuw wordt gevolgd, blijkt dit veel minder afhankelijk van de bekende factoren als huidskleur, ondervonden discriminatie, hechtheid van familiestructuur, mate van groepssolidariteit of het verwerpen van politieke macht. Nee, werkelijk doorslaggevend is, volgens het overtuigende betoog van de auteur, veeleer de historische achtergrond in het land van herkomst. Immigranten van stedelijke afkomst, minderheden met een handelstraditie en vooral groepen met een intellectuele oriëntatie hebben het in Amerika snel gemaakt. Vandaar dat Noorditalianen uit steden als Genua, waar zij gerichtheid op onderwijs en industriële vaardigheid mee vandaan namen, zo succesvol bleken als dit wordt vergeleken met de veel tragere opkomst van Zuiditalianen van boerenafkomst, voor wie intellectuele ontplooiing op het Italiaanse platteland weinig functioneel was.

De strak volgehouden vergelijking tussen de snelheid van opkomst van een groot aantal etnische minderheden binnen één maatschappij, het rekenen over meerdere generaties en vooral de nadruk op de historische dimensie in het land van herkomst maken *Race and Economics* tot een origineel en belangrijk boek.

F. Bovenkerk

Haex, J., A. Martens en S. Wolf, **Arbeidsmarkt, Discriminatie, gastarbeid**. Sociologisch Onderzoeksinstituut, Leuven 1976, 243 blz.

Gastarbeiders worden geworven en tewerkgesteld in functies, die smerig, gevaarlijk en laagbetaald zijn. Zulke arbeidsplaatsen vindt men vooral bij aflopende takken van industrie en in de laagste regionen van de dienstensector. Het zijn de functies, die laag gewaardeerd worden, waar het arbeidsverloop hoog is en waar ieder perspectief van beroeps carrière ontbreekt.

Deze constatering is allerm minst nieuw, wie het voor het geval België nog eens precies aangetoond wil zien kan terecht in dit boekje. Het geeft de resultaten van een omvangrijk survey-onderzoek bij bedrijven in de economisch sterk gegroeide agglomeratie Brussel-Halle-Vilvoorde.

Theoretisch vind ik de conclusie interessant, dat men gastarbeiders niet mag rekenen tot het verpauperd lompenproletariaat, zoals men in Marxistische geschriften nogal eens aantreft. De onderzoekers gaan uit van de theorie van de dubbele arbeidsmarkt. Gastarbeiders behoren volgens dit gezichtspunt niet tot het lompenproletariaat in de klassieke zin: een passieve, onstabiele en niet bij het productieproces betrokken categorie mensen op de absolute bodem van de maatschappij. In tegendeel, gastarbeiders zijn ten volle in het economisch bestel opgenomen, maar wel uitsluitend in de secundaire arbeidsmarkt. Het is de arbeidsmarkt voor vrouwen en voor buitenlandse werknemers; de loonstructuur, de rechtspositie en de recruiteringsmechanismen zijn er anders dan op de hoger gewaardeerde primaire arbeidsmarkt.

Aan het einde van dit boekje worden enkele beleidsconclusies getrokken. De belangrijkste twee zijn, dat het bestaan van twee arbeidsmarkten boven elkaar alleen kan worden doorbroken als (a) iedere nieuwe arbeidsimmigratie wordt stop-gezet en (b) de traditionele loon- en beroepsstatuspyramide wordt veranderd. Daarmee zijn we ongeveer aangeland bij dat wat in de sociaal-economische paragraaf van de Memorie van Toelichting op de Nota over de buitenlandse werknemers van de Nederlandse regering in 1974 ook wordt bepleit. De eerste aanbeveling is gemakkelijk genoeg te verwezenlijken, maar de verticale loon- en beroepsprestigeladder, hoe verandert men die? Onder welke omstandigheden van arbeids- en salarisvoorwaarden is de inheemse arbeidersklasse bereid de nu weinig gewaardeerde en laag betaalde functies te bezetten? Hoe kan men het productieproces zo reorganiseren dat zulke functies tot een minimum worden beperkt? Dat zijn de hamvragen en het voortkomen van een onderzoek daarnaar lijkt mij voor het beleid relevanter.

F. Bovenkerk

Dr. U. Claeys e.a., **Sport sociaal gezien**, Acco, Leuven 1975.

In dit boekje zijn vijf referaten over sport van vier belgische sociologen gebundeld. Gezien deze referaten is de sportsociologie in België even weinig of nog minder ontwikkeld als in Nederland. De meeste ruimte wordt gebruikt om het wezen van de vrije tijd en de sport te bepalen. Marxistische, kritische en liberale theorieën hierover worden besproken. Het sportsociologisch onderzoek in België blijkt betrekking te hebben op aantallen beoefenaars, hoeveelheid tijd en geld die men besteedt, waardering en organisatorische vorm. Globale beschouwingen over sportverenigingen en over sport en cultuur ronden het wetenschappelijk deel van de bundel af.

In de belgische sportsociologie blijkt men sterk op het overheidsbeleid gericht te

zijn, te streven naar empirische fundering van uitspraken, en sport pas voorwerp van sociologisch onderzoek te achten als het in de maatschappij als probleem beschouwd gaat worden.

R. Stokvis

Maurice Punch, *Fout is Fout! Gesprekken met de politie in de binnenstad van Amsterdam*. Boom, Meppel 1976.

De Amsterdamse hoofdcommissaris Sanders begint zijn voorwoord bij *Fout is Fout*, met de constatering 'Er is mij weinig sociologische literatuur bekend over de politie' (p. 5).

Voorzover hij doelt op het feit dat er door Nederlandse sociologen de laatste jaren weinig gepubliceerd is over de Nederlandse politie is zijn constatering onaanvechtbaar.

Waarom hebben Nederlandse sociologen zo weinig belangstelling getoond voor het fenomeen politie?

Een oorzaak, zou kunnen zijn dat de politie door Nederlandse sociologen van weinig belang wordt geacht.

Het lijkt me erg onwaarschijnlijk dat veel sociologen (en niet-sociologen) serieus bereid zijn deze stelling te verdedigen. De meesten van ons zullen eerder Punch' standpunt delen dat: 'de politie een spil-organisatie is in de Nederlandse samenleving, die de meest uiteenlopende functies uitoefent en zich in principe in een aanzienlijke mate van macht en middelen kan verheugen' (p. 17).

Met iets meer recht zou men de stelling kunnen verdedigen dat de geringe belangstelling van sociologen voor de Nederlandse politie samenhangt met het feit dat de problemen binnen het politie-apparaat en in de relatie tussen politie en samenleving in Nederland geringer zijn dan elders.

Hoewel deugdelijk comparatief onderzoek ontbreekt is deze stelling in bepaalde opzichten redelijk te verdedigen.

De corruptie bijvoorbeeld die vele Amerikaanse politie-korpsen lijkt te kenmerken is in Nederland volledig of vrijwel volledig afwezig. Een soortgelijke conclusie geldt voor het gebruik van geweld tegen de politie; dodelijke slachtoffers onder politie behoren in Nederland — gelukkig — tot de hoge uitzonderingen, ook dit in tegenstellingen tot Amerika (Punch o.c., p. 30).

Dit betekent echter niet dat de Nederlandse politie niet met ernstige problemen geconfronteerd zou worden.

Hoewel de uitvoerige interviews met politiemensen, die de kern van Punch' boek vormen, betrekking hebben op een werksituatie (het bureau Warmoesstraat) die zeker niet representatief is voor 'het' politiewerk in Nederland, geven ze wel degelijk aanwijzingen in de richting van min of meer algemene politieke problemen, zoals chronische onderbezetting en overbelasting, toename van criminaliteit, toename van agressiviteit en wapengebruik tegen de politie, ondoorzichtigheid van het justitiële beleid, gevoelens van angst en machteloosheid e.d. ('Het verschil tussen toen en nu is dat de politie toen meer gezag had', o.c., p. 80: de hoofdcommissaris over 1946).

In het algemeen kan gesteld worden dat de politie — zeker in Nederland — geconfronteerd wordt met ingrijpende maatschappelijke veranderingen waar ze zich adequaat aan zal moeten aanpassen (Punch, o.c., p. 22 e.v.).

Van de sociologie en andere sociale wetenschappen mag men verwachten dat ze

in staat zijn aan te geven welke aanpassingen adequaat zijn.

De sociologie kan de politie helpen bij het zien en begrijpen van relevante maatschappelijke ontwikkelingen en daardoor bijdragen aan een potentieel beleid dat recht doet én aan democratische spelregels én aan eisen van effectiever politietoptreden.

De geringe belangstelling van de Nederlandse sociologen voor de politie blijkt dus niet te rechtvaardigen op grond van het afwezig zijn van relevante problemen.

Een laatste mogelijkheid (en een aantrekkelijke omdat de politie de zwarte piet toespeeld krijgt) zou kunnen zijn dat de Nederlandse politie niet open staat voor onderzoek en/of advies door sociologen. Deze verklaring heeft zeker enige geldigheid *gehad*, zoals ook door Sanders wordt gesignaleerd: 'De politie is altijd een vrij gesloten gemeenschap geweest en men hield niet zo van 'pottekijkers!' (p. 5).

Met Punch ben ik van mening dat veel sociologen een te stereotype en te pessimistisch beeld hebben omtrent de mogelijkheden die het politie-apparaat tegenwoordig biedt voor sociologisch onderzoek.

Uit het voorgaande zal duidelijk zijn geworden dat ik Punch' boek vooral van belang vindt omdat het nadrukkelijk de aandacht vestigt op het feit dat politiekorpsen wel degelijk open staan voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Punch is er in geslaagd een informatief en lezenswaardig boek samen te stellen dat veel informatie biedt over het werk van de politie in een grote stad. De uitvoerige 'open' interviews met politiemensen op diverse niveaus brengen duidelijk verschillen in opvattingen en werkwijze aan het licht; 'de' politieman — of het nu om het beeld van 'oom agent' of om de 'law and order'-aanbidder gaat — blijkt gelukkig niet te bestaan.

Begrijpelijk, maar desondanks jammer, is dat Punch nauwelijks een poging heeft gedaan systematische conclusies aan zijn materiaal te ontleen; de interviews worden wel voorafgegaan door een algemene inleiding ('een sociologische verhandeling over de politie in Amsterdam') maar verder wordt het aan de lezer overgelaten conclusies te trekken.

Qua methode sluit Fout is Fout duidelijk aan bij het warme pleidooi dat de auteur elders (*Sociodrome* 1976, 3) heeft gehouden voor kwalitatief onderzoek door middel van participerende observatie.

Een dergelijke benadering leidt, bij de huidige stand van de kwalitatieve methodologie, snel tot de kritiek dat de resultaten weliswaar interessant zijn (wat hier zeker het geval is) maar dat betrouwbaarheid en validiteit twijfelachtig zijn.

Punch stipt deze problemen wel terloops aan (o.a. p. 35) maar hij heeft geen middelen voorhanden om dergelijke twijfels radicaal op te lossen. Voor de lezer blijft het dan ook de vraag in hoeverre hij *werkelijk alles* heeft kunnen waarnemen en in hoeverre zijn gesprekspartners inderdaad het achterste van hun tong lieten zien.

Uiteindelijk moet men dit boek lezen en beoordelen in het licht van de beperkte doelstellingen die de auteur zich gesteld heeft: laten zien hoe een aantal politiemensen in de binnenstad van Amsterdam denken en werken. Om hun 'definitie van de situatie' te laten zien is de methode die hij kiest juist en adequaat. Verwijten als zou hij zich met huid en haar aan de politie hebben uitgeleverd en onvoldoende oog hebben voor de diepere achtergrond van de sociale problemen in de Amsterdamse binnenstad (o.a. in *Vrij Nederland* van 17 april 1976) zijn dan ook niet terecht.

Concluderend, Fout is Fout is een boeiend en nuttig boek dat de aandacht vestigt op sociologisch relevante problemen en tot op heden weinig benutte onderzoeksmogelijkheden.

Het uiteindelijke effect van Punch' werk zal echter vooral afhangen van de vraag

of hij er, via deze en andere publicaties, in zal slagen Nederlandse sociologen te stimuleren tot onderzoek op het terrein van politieorganisatie en politie-optreden in ons land.

A. Cachet

H. Wuyts, *Demokratie — participatie — ruimtelijke ordening. De toestand in de Vlaamse gemeenten*. Acco, Leuven 1975, 171 pp.

Wuyts verrichtte onderzoek naar de totstandkoming van bestemmingsplannen in Belgische gemeenten, waarbij hij zich met name interesseerde voor het aandeel van de burgers (individueel of georganiseerd) hierin.

Het boek opent met enkele korte beschouwingen over de begrippen democratie en participatie. Wuyts spreekt alleen dan van participatie als de betrokkenen reële invloed hebben op de (in dit geval gemeentelijke) besluitvorming (p. 34).

Voordat Wuyts zijn onderzoeksmateriaal presenteert, geeft hij eerst nog een beknopt overzicht van de Belgische wetgeving op het gebied van de ruimtelijke ordening, het formele kader waarbinnen het opstellen van de bestemmingsplannen en de deelname van de bevolking zich afspelen.

Het onderzoek zelf, dat een exploratief karakter draagt, valt in drieën uiteen.

In het eerste deel gaat Wuyts na hoeveel Belgische gemeenten een of meer goedgekeurde bestemmingsplannen bezitten, en welke gemeentekennmerken samenhangen met het al dan niet hebben van goedgekeurde bestemmingsplannen. Tot de kenmerken die positief samenhangen met het hebben van bestemmingsplannen blijken o.m. de volgende te behoren: aantal inwoners, opleidingsniveau van de bevolking, en het optreden van coalities van de drie traditionele partijen in het lokale bestuur.

In het tweede gedeelte doet Wuyts verslag van een onderzoek onder Vlaamse gemeenten, die in de periode 1971—november 1973 minstens één keer een participatieprocedure op gang hebben gebracht in het kader van het opstellen van een bestemmingsplan. De gegevens werden verzameld via een schriftelijke enquête. Nagegaan is door wie de plannen zijn opgesteld, wie er bij betrokken zijn geweest (zowel van overheidswege als van particuliere zijde), in welke mate de gemeenten de burgers over de plannen hebben geïnformeerd, of deze plannen door de gemeenteraad zijn behandeld, en in hoeverre plannen wijzigingen ondergaan.

Tot slot heeft Wuyts getracht door interviews met de betrokken beleidsvoerders en burgers in een zestal gemeenten een nog diepgaander inzicht te verwerven in de betekenis van de participatie der burgers.

Het onderzoek van Wuyts bevat beslist interessant materiaal, het is echter jammer dat hij niet op voorhand het begrip participatie scherper heeft afgebakend. Dat had m.i. in twee richtingen dienen te gebeuren. In de eerste plaats was het nodig geweest een (ook operationeel) onderscheid te maken tussen participatie als *invloeds-poging* en als *geëffectueerde* invloed. In de tweede plaats had de schrijver voor elk afzonderlijk bestemmingsplan de verschillende groepen belanghebbenden moeten afbakenen (b.v. winkeliers, bewoners etc.). Op deze wijze was het mogelijk geweest verdelingen van invloeds-pogingen en van ingewilligde, geëffectueerde invloed vast te stellen, waarbij niet alleen vastgesteld had kunnen worden of er mensen participeerden, maar juist ook *welke* groepen mensen dat zijn geweest. Wuyts had dan m.i. scherper dan nu het geval is het reële gewicht van participatie bij het opstellen van bestemmingsplannen kunnen vaststellen.

H. van Goor

Susan Budd, **Sociologists and Religion**, Collier-MacMillan, London 1973, 196 blz.; Gerard Dekker, **De Mens en zijn godsdienst**, Ambo, Bilthoven 1975, 184 blz.; Michael Hill, **A Sociology of Religion**, Heinemann, London 1973, 285 blz.; Robert Towler, **Homo Religiosus**, Constable, London 1974, 206 blz.

Dat er met de regelmaat van de klok nieuwe inleidingen in de X-sociologie verschijnen, hangt naar men mag aannemen, behalve met de drang of noodzaak tot publiceren, daarmee samen, dat de auteurs geen van de bestaande inleidingen geschikt achten om wat zij belangrijk vinden, op de naar hun mening juiste wijze, over te brengen. Maar aangezien elke discipline nu eenmaal een harde kern van vragen en mogelijke antwoorden kent, verschillen de uiteindelijke resultaten zelden ingrijpend. De verschillen liggen in de accenten, het grondperspectief en de wijze van behandeling. Dat gaat op voor de vermelde drie engelse inleidingen in de godsdienstsociologie die, hoewel slechts Towler het vermeldt, alle drie voor studenten in de sociologie geschreven zijn. Het boekje van Dekker neemt echter een aparte plaats in, maar dat is dan ook met het oog op een specifiek en vanuit de sociologie enigszins 'afwijkend' publiek, kerkelijke geïnteresseerden, geschreven.

Vanzelfsprekend worden in de drie Engelse inleidingen bekende thema's van de godsdienstsociologie behandeld. De definitie van het verschijnsel, een nog steeds intensief bediscussieerd probleem, dat onmiddellijk samenhangt met de vraag of en in welke mate er van secularisering sprake is. De institutionele vormen van religie, kerk en secte, en de langzamerhand ontelbare opvattingen over overeenkomst en verschil en over allerlei mogelijke tussenvormen. Religie en sociale verandering, het millenarisme en natuurlijk een historisch overzicht van de opvattingen over religie en de ontwikkeling van de godsdienstsociologische discipline. Bij de behandeling, die deze thema's in de genoemde inleidingen krijgen, vallen enkele dingen op.

Zo is er in het algemeen sprake van een poging de godsdienstsociologie te heroriënteren op de klassieken, vooral Weber en Durkheim, en haar te doen aansluiten bij de moderne sociologische theorievorming. Budd bijvoorbeeld behandelt religie 'as functional' in een Durkheim-perspectief en 'as meaning' in een Weber-perspectief. Zij spreekt echter geen duidelijke voorkeur uit voor een van beide noch doet zij een poging beide perspectieven in één 'theorie van de religie' te integreren. Vergeleken met Budd en Towler heeft Hill weinig aandacht voor de Durkheim-traditie in de godsdienstsociologie. Hij oriënteert zich vooral op Weber en dat leidt ertoe dat bijna de helft van zijn boek aan het thema religie en sociale verandering gewijd is. Dat stuk is overigens erg informatief.

Het begint met een behandeling van de theoretische achtergronden van de Weberthese — omtrent de relatie tussen religie en economische ontwikkeling — Hill wijst erop — ook Weber deed dat — dat die relatie voor velen al een uitgemaakte zaak was voordat Weber zijn 'protestantische Ethik' publiceerde. De these zelf wordt door Hill genuanceerd behandeld, vrij van nog steeds courante en foutieve stereotyperingen. Vervolgens is het charisma aan de orde, waarna een lezenswaardig hoofdstuk volgt over de (parallele) these van Harlévy, die betrekking heeft op de rol van ideeën in de politieke ontwikkeling. Daarop sluit de discussie over het millenarisme aan, die door Hill geplaatst wordt in het perspectief van de rationaliteit. Dit deel over de verandering is m.i. het beste deel van Hill's boek, door de breedheid van informatie en door de aansluiting die hij zoekt bij de

historici.

Ook Towler heeft een interessant hoofdstuk over Weber, religie en sociale verandering, maar dat is veel beperkter, ook al behandelt hij enkele studies over dat thema waaraan Hill geen aandacht schenkt, zoals Walzer's *The revolution of the saints*, McClelland's *The achieving society* en Swanson's (een auteur uit de Durkheim-traditie) *Religion and Regime*. Daarnaast heeft Towler veel meer aandacht voor de Durkheim-traditie, waarin hij o.a. aandacht schenkt aan het werk van Swanson en aan de belangwekkende studies van Mary Douglas.

Dat laatste neemt niet weg dat Towler, qua methode veel dichter bij Weber staat. Het gehele boek ademt de overtuiging dat het erom gaat, de betekenis te achterhalen, die mensen aan leven en wereld toekennen. Voor hem is de godsdienstsociologie fundamenteel een hermeneutische wetenschap: 'it seeks to understand the live of other people as they experience them themselves' (p. 2). Towler kent geen twijfels in dat opzicht en gevolgelijk heeft hij zeer weinig goede woorden over voor de zogenaamde objectiverende methoden van onderzoek. Dat blijkt vooral bij het thema van wat Towler noemt 'common religion', zijn belangrijkste onderzoeksinteresse.

Dit thema is in de moderne godsdienstsociologie nogal populair, mede, maar zeker niet uitsluitend, onder invloed van Berger en Luckmann. (Het is jammer dat Budd en Hill er vrijwel geen aandacht aan schenken.) Vooral Luckmann heeft immers uit de afnemende betekenis van de kerkelijke religie de conclusie getrokken, dat de godsdienstsociologie naar de nieuwe sociale vormen van religie moest zoeken. Daarmee hangt samen de vraag of en in hoeverre de officiële kerkelijke religie wortel heeft geschoten in het alledaagse leven en of er niet sprake kan zijn van een soort onderlaag van 'religie', die afwijkend is van het zogenaamde 'officiële model'. Waar in het survey-onderzoek meestal gebruik gemaakt wordt van officiële formuleringen, ontleend aan dat officiële model, kan met behulp van dergelijk onderzoek die onderlaag niet worden blootgelegd. Volgens Towler kan die alleen via hermeneutische methoden aan het licht worden gebracht.

Omdat Towler zelfs nogal categorisch is in die opvatting, is zijn hoofdstuk over de dimensies van de institutionele religie — een ongelukkige term, omdat daarmee gesuggereerd wordt, dat de common religion niet-geïstitutionaliseerd zou zijn — weinig anders geworden dan een voorbereiding op zijn lezenswaardig hoofdstuk over common religion. Opmerkelijk vind ik dat Towler in het eerstgenoemde en in het hoofdstuk over kerk en secte, zich inspant sluitende, en zonder enige twijfel objectiverende typologieën te ontwerpen. Klaarblijkelijk zijn religieuze houdingen en opvattingen, als zij eenmaal hermeneutisch zijn achterhaald, gemakkelijk in vierdelingen, zesdelingen of quadranten onder te brengen. De heroriëntatie van Hill en Towler maar ook van Budd op de klassieken heeft dus nogal een verschillend gezicht. Wel komen de beide eerste overeen in de overtuiging dan Berger en Luckmann een synthese van beide klassieken hebben geleverd, een overtuiging die ik steeds minder deel. Deze invloed van het werk van Berger en Luckmann heeft er m.i. toe geleid — en dat is een tweede opvallend punt — dan geen van beide auteurs serieuze aandacht schenkt aan de plaats van de traditionele kerken in de moderne samenleving. Alleen Towler heeft een hoofdstuk over de oecumene. Sinds Luckmann de kerkelijke religie als marginaal heeft bestempeld, achten sommige van zijn volgelingen de kerken geen serieuze aandacht meer waardig. Ik vind dat een merkwaardig standpunt, gezien de wel getaande maar nog altijd aanzienlijke invloed van de kerken in de westerse we-

reld, om van de latijns-amerikaanse landen maar te zwijgen. Het kind wordt op die wijze wel erg achteloos met het badwater weggeworpen.

Budd vormt in dit opzicht in zekere mate een uitzondering. Zij is ook minder onder de indruk van Berger en Luckmann dan de beide andere en zij doet in ieder geval moeite enig concreet materiaal over de religieuze situatie in Engeland en de Verenigde Staten aan te dragen. Dat misstaat geenszins en is wellicht nuttig voor degenen die méér dan alleen over begrippen, typologieën en auteurs willen lezen. De beperking tot beide landen is te wijten aan Budd's oriëntatie op het Engelse taalgebied.

Het is jammer dat Budd's boekje als geheel onder de maat blijft. Zij blijkt een belezen auteur, maar zij poogt in kort bestek teveel van de literatuur te behandelen. Dat leidt vaak tot ongelukkige simplificeringen, bijvoorbeeld ten aanzien van Marx en Weber, en het geeft aan het boekje het karakter van een commentaar bij een literatuurlijst. Bovendien is het onhelder geschreven. Men verliest voortdurend de greep op de tekst. Het boek van Hill houdt m.i. het midden. Zijn stijl is beter dan die van Budd, maar toch is hij soms moeilijk te volgen. Bovendien is zijn boek, voor een inleiding, veel eenzijdiger dan dat van Budd en Towler. Het boek van de laatste is het leesbaarst, de behandeling van de thema's is evenwichtiger en de lichte graad van monomanie met betrekking tot de methoden blijft net verteerbaar. De literatuurlijst van Budd, de hoofdstukken van Hill over religie en sociale verandering en het gehele boek van Towler vormen tezamen een goede combinatie, maar men kan ook met het laatste volstaan.

Het boekje van Dekker is geschreven voor 'hen die al of niet beroepsmatig met het godsdienstig en kerkelijk leven te maken hebben' en met de bedoeling 'dat het wat meer inzicht geeft in de op het ogenblik nogal ingewikkelde situatie op godsdienstig en kerkelijk terrein' (p. 7). Vaksociologische kennis en pastorale bezorgdheid gaan hier samen in een poging tot verheldering. Die opzet geeft het boekje een geheel ander karakter dan de drie andere inleidingen.

Het boekje begint met een verkenning van de situatie van de godsdienst: verminderde betekenis en hernieuwde belangstelling; van de kerk: afnemende omvang, verdeeldheid, interne groepsvorming en polarisatie; en van de mens in zijn wereld: verwarring en onzekerheid door het wegvallen van de vertrouwde kaders. Aan deze drievoudige, erg summier, verkenning beantwoorden dan drie hoofdstukken: over de veranderde positie en betekenis van de godsdienst en van de kerk en over de mens in zijn wereld. In het laatste hoofdstuk poogt Dekker enige consequenties en mogelijkheden voor het beleid van de kerken aan te geven.

Ook Dekker tracht tot een omschrijving van godsdienst te komen en om een circulaire, functionele definitie te vermijden, kiest hij voor een substantieel godsdienstbegrip 'betrokkenheid op een andere, beslissende werkelijkheid'. Daarmee gewapend vraagt hij zich af of de samenleving godsdienst nodig heeft (nee), bespreekt de privatisering van de godsdienst en beantwoordt de vraag naar een voortschrijdende secularisering, zij het met aarzeling, bevestigend.

Met betrekking tot de kerken signaleert hij een concentratie op de privésfeer, het monopolieverlies, het ontstaan van een kerkelijke marktsituatie en de afbraak van de kerkelijke geloofwaardigheidsstructuur (een term van Berger en Luckmann). Ook gaat hij in op de betekenis van de kerk voor het individu. In het hoofdstuk over de mens in zijn wereld tenslotte voert hij Zijdervelds abstracte samenleving ten tonele, ziet, met Berger en Luckmann, de mens als schepper van zijn eigen wereld en de godsdienst als zingeving en analyseert hij de functie van

de kerk voor de mens als een hulp bij de religieuze zingeving.

In de behandeling van deze thema's wordt duidelijk hoe groot ook hier de invloed van het werk van Berger en Luckman is. In feite is het moeilijk de situatie van de godsdienst te analyseren zonder op een of andere wijze aan het werk van beide sociologen te refereren. Dekker weet er echter selectief gebruik van te maken: hij houdt de kerkelijke situatie in het vizier en probeert ook de onderlinge relatie van godsdienst en kerk te expliciteren. Hij doet dat op een heldere en eenvoudige wijze, die ook voor de geïnteresseerde leek, wellicht met enige moeite, toegankelijk is. Aan een zekere mate van sociologisch jargon valt natuurlijk nauwelijks te ontkomen, maar dat is binnen de perken gehouden. Waar het bijvoorbeeld theologie-studenten betreft kunnen er nauwelijks moeilijkheden zijn, omdat die tegenwoordig allemaal een inleiding in de sociologie en het sociologisch begrippenapparaat moeten hebben gehad.

Over het algemeen geeft Dekker een goed overzicht van de huidige problematiek, voorzover het althans zijn specifieke onderwerp en doelgroep betreft. Hij gaat daarbij uit van de recente literatuur en wendt zich ook meermalen tot het Duitse taalgebied, waarin belangwekkende studies verschenen zijn (van o.a. Schelsky, Rendtorff, Matthes, Dahm, Lohse, Freytag). Hij ontkomt echter niet aan, soms hinderlijke, maar ook door hemzelf onderkende, herhalingen. Dat is geen wonder als de invalshoeken, godsdienst, kerk en individu zijn. Die gescheiden behandeling leidt soms ook tot reïficerende formuleringen (en zienswijzen?), zoals de samenleving die al of niet godsdienst nodig heeft. Maar dergelijke reïficerende formuleringen zijn niet altijd gemakkelijk te vermijden.

Dekker beperkt zich niet tot situatieschetsanalyse en verheldering, maar wil ook bijdragen aan de beleidsvorming. Dat is te prijzen, want afgezien van monomane heilbrengers onder de sociologen, vinden vele sociologen het vaak gemakkelijker te analyseren dan serieuze alternatieven ter discussie te stellen. Hij ontwikkelt een aantal kerkmodellen: de eenheidskerk, de hotel-kerk en de dialoog-kerk en vergelijkt die op zes punten: de godsdienst, de rol ten opzichte van de individuele leden, de relaties tussen de leden, de relatie met andere kerken, de rol ten opzichte van de samenleving en de organisatie. Op basis van zijn analyse van de situatie en op basis van zijn eigen christelijke overtuiging, kiest hij voor de dialoog-kerk. Het schema is interessant, zij het in meerdere opzichten niet nieuw. Het blijft echter aan de globale kant, misschien is dat in zo'n kort bestek moeilijk te vermijden. Maar bovendien wordt er nogal vaak gesproken in de trant van: de kerk moet dit en zij zal moeten dat, zonder dat aangegeven wordt hoe daarmee op een effectieve wijze een begin gemaakt kan worden. Wellicht mag men dat nu niet van Dekker vragen, maar het is wel het voor de hand liggende vervolg van de aangesneden problematiek. Iets voor een volgende publicatie?

L. Laeyendecker